

Др Раде Ристановић, научни сарадник
Институт за савремену историју, Београд

ИСТРАЖИВАЊА ЗАПАДНОЕВРОПСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ О ФЕНОМЕНУ ПРУЖАЊА ОТПОРА ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Апстракт: Феномен пружања отпора окупатору представља једну од доминантних тема из корпуса Другог светског рата у домаћој и светској историографији. Примарни циљ овог рада је да укаже на који начин се дефинише и валоризује као и методолошки и тематски приступа овом феномену у западноевропској историографији. Аутор је настојао да укаже и на сличности, односно разлике у овом погледу између домаће и западноевропске историографије. Због обимности истраживања на ову тему ограничили смо анализу на публикације које су објављене на енглеском језику.

Кључне речи: отпор, Други светски рат, покрети отпора, историја историографије, неоружани отпор.

Увод

Од окончања Другог светског рата отпор као тема била је доминантна у југословенској историографији. О наведеном сведочи податак да је до 1986. на ову тему објављено 8.997 књига, чланака, реферата и других радова.¹ Ово је и разумљиво с обзиром да је режим настојао да на народнослободилачком наративу гради ново друштво. Партизански покрет отпора проматран је свеобухватно. У територијалном и војном погледу тешко је пронаћи одред, бригаду или део окупираних Југославије чија историја није покривена посебним истраживањем. Развој организационе структуре, система командовања,

¹ Немања Ж. Девић, *Партизански покрети у Србији 1941–1944*, докторска дисертација: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју 2019, VIII.

везе и обавештајне службе, кадрови само су део тема из корпуса сагледавања унутрашњег механизма једног покрета отпора које су обрађене у нашој историографији.² Хладноратовска клима и настојање да се прикаже да је партизански покрет готово самостално дошао до победе у Другом светском рату у великој мери је утицало да се занемари и ниподаштава улога савезника у отпору на овој територији. Први озбиљнији искораци на ову тему учињени су тек осамдесетих година 20. века.³

Изван корпуса тема комунистичког покрета отпора социјалистичка историографија није искакала. Равногорски покрет отпора у већини је сагледаван из перспективе сарадника окупатора, анализирани су злочини над цивилним жртвама које су припадници овог покрета учинили и однос са комунистичким покретом отпора. Цивилни отпор као тема у потпуности је занемарен и готово да и не постоји. Распадом државе помера се истраживачки фокус и унутар националних историографија преовладава тежња да се истражују скрајнуте и готово до тада забрањене теме. Отпор престаје да буде доминантна тема, поготово партизански покрет отпора који је у великој мери занемарен. Радови у овом домену ограничени су на истраживања Југословенске војске у отаџбини.⁴ Ни у овом периоду цивилни отпор није добио већу пажњу и са жаљењем морамо да констатујемо да је до нашег скромног доприноса ова тема у већини остала непознаница.⁵

² Више на ову тему у: Зоран Панајотовић, *Библиографија о народноослободилачком покрету и социјалистичкој револуцији Србије 1941–1944. године* (Београд: Републички одбор Савеза удружења бораца НОР Србије : Савет едиције „Србија у рату и револуцији 1941–1945“, 1989); Коста Николић, *Прошлост без историје, ђолемике у југословенској историографији 1961–1991*. (Београд: Институт за савремену историју, 2003).

³ Веселин Ђуретић, *Савезници и југословенска рајна грама*, (Београд: Нолит, 1992), I–II; 238. Nikola B. Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988).

⁴ Најзначајније истраживање у овом погледу је извршио Коста Николић: Коста Николић, *Историја равногорског покрета: Против нацизма фашизма и комунизма*, (Београд: Завод за уџбенике, 2014), 1; *Историја равногорског покрета: Србија под окупацијом* (Београд: Завод за уџбенике, 2014), 2.

⁵ Са овим проблем суочавали смо се приликом писања наше докторске дисертације. Цивилни отпор сагледаван је једино из аспекта пружања помоћи и спасавања Јевреја. Милан Ристовић, *Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста 1941–1945* (Београд: Завод за уџбенике, 2016); Раде Ристановић, *Облици отпора у окупираном Београду*

Заједничко за наведена два периода у домаћој историографији је то што су истраживачи у већини били оријентисани да тему отпора сагледавају само у оквирима Краљевине Југославије, без тенденција да изврше компарацију или трагају за сличним обрасцима и примерима. Овде је изузетак књига Бранка Петрановића „Револуције и покрети отпора у Европи” која је објављена 1985. и истраживање Милета Бјелајца који је 2011. анализирао поједине трендове европске историографије на тему отпора и настојао да их постави у југословенску перспективу.⁶ Приметно је и да се истраживања страних аутора, посебно она која тему отпора сагледавају са методолошког аспекта користе фрагментарно. Основни разлог за овакво стање је чињеница да до данас на српски језик није преведена ни једна значајнија књига о феномену отпора током Другог светског рата. Ситуација се у одређеној мери поправила доласком дигиталне ере у издаваштву и чињеницом да велики број књига и радова овог карактера можемо да скинемо са легалних и пиратских интернет платформи. У свему наведеном аутор је видео мотивацију и оправданост да пружи домаћој научној јавности један прегледно-аналитички рад који ће указати на развој студија о отпору, најважније методолошке и тематске оквири проучавања и места спорења западноевропских истраживања на ову тему.

Методолошки приступ

Један од најбитнијих фактора који је утицао на обликовање истраживања западноевропске историографије на тему отпора је сам карактер у коме се манифестовао овај феномен на овом делу окупираних Европе. За разлику од искустава у Југославији и Грчкој, на западу нису постојали тако снажни покрети отпора, који су функционисали по герилском моделу и изводили оружане акције већих размера.

1941–1944, докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2019); Rade Ristanović, „Verbalni delikt, „Beogradani i okupacioni režim tokom Drugog svetskog rata”, u: *Istorija 20. veka*, 2 (2020), 103–128.

⁶ Branko Petranović, *Revolucije i pokreti otpora u Evropi 1939–1945*, (Skopje: Samoupravna prakтика 1985); Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić, *Prilozi iz naučne kritike – srpska istoriografija i svet (uticaj jugoslovenske krize na stranu i domaću historiografiju)*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 221–245.

У Француској, Данској, Белгији, Холандији отпор се огледао у вршењу обавештајне службе и пропаганде, извођењу саботажа, спасавању прокламованих непријатеља Трећег рајха, подривању окупационог режима на најразличитије начине и пружању помоћи приликом ратних операција савезника. Од првих дана окупације до ослобођења, спољни фактор тј. различите савезничке структуре и владе у емиграцији у великој мери утицали су на облике и динамику отпора.⁷

Први проблем у уобличавању методолошког оквира адекватног за проучавање отпора представља дефинисање шта је отпор. Када загребемо испод површине на којој се налази највидљивији оружани отпор, долазимо до слојева најразличитијег деловања појединаца и група људи којима се у суштини подрива окупациони режим током Другог светског рата. Можемо ли делатност црноберзијанаца који тргујући различитим предметима подривају окупациону економску политику, или проститутке које немачком војнику преносе полну болест и избацују га из строја окарактерисати као отпор? Од окончања Другог светског рата дефинисање отпора представља једно од места спорења међу истраживачима, и не постоји једна универзална дефиниција овог феномена.

Француски историчар Жак Семлен издвојио је три кључна модела анализе отпора. Први сагледава пружање отпора кроз призму савезничких циљева и остваривања коначне војне победе, што је подразумевало истицање активности попут обавештајне делатности и саботажа као важног доприноса у сламању нацизма. Други испитује политичку тзв. „институционалну” димензију отпора, чија је суштина прављење паралелних структура власти од стране покрета отпора. На овај начин становништву је пружена алтернатива, додатно је компромитован окупациони и колаборационистички режим и направљен добар темељ за реизградњу послератне државне власти. Трећи приступ фокусиран је на моралне и духовне аспекте отпора. Под лупом истраживача који су користили овај приступ налазили су се примери мушкараца и жена, који су у име својих убеђења и идеала прикупили храброст, одупирали се тиранији или помагали прогоњенима.

⁷ *Hitler's Europe Ablaze*, ed. Philip Cooke and Ben H. Shepherd (New York: Skyhorse Publishing, 2013); *Resistance in Western Europe*, ed. Bob Moore (Oxford: Berg, 2000).

Основни циљ био је да се кроз наведене примере докаже хипотеза о несаломивости људског духа. Како истиче Семлен, отпор не толерише ригидне категоризације и сваки од наведених приступа нуди лимитирано разумевање овако комплексног феномена.⁸

У погледу чиниоца који изводи отпор можемо уочити организовани и индивидуални. Организовани је дело покрета отпора или организације успостављене на другим принципима. Индивидуални је на плећима појединца који није део одређене организације и делује самостално. Класификација отпора према облику још један је од камена спотицања међу историчарима. Општеприхваћена и највише усвојена класификација је од једног од најбољих познавалаца ове теме француског историчара Анри Мишела који је отпор у Европи груписао у 10 колона: пасивни отпор, намерно успоравање приликом рада, штрајкови, илегална пропаганда, спасавање непријатеља режима, обавештајна делатност, саботаже, атентати, герила и ослободилачки покрети.⁹

Покрети отпора

Покрет отпора представља још један од термина који је настао током Другог светског рата. Група људи која је изградила организациону структуру, идеолошку и политичку платформу, систем комуникација, пропагандни апарат и повезала се са савезницима у настојању да подрије окупационе и опште циљеве нацистичке Немачке и њених савезника може да понесе епитет покрета отпора. На архипелагу покрета отпора према циљевима за које су се борили можемо уочити оне који су настојали да ослободе своју земљу и оне који су поред ослободилачке водили и борбу за преображај целокупног друштвеног уређења.¹⁰ У којој мери је овај феномен важан елемент у послератној

⁸ Jacques Sémelin, *Unarmed against Hitler: Civilian Resistance in Europe, 1939–1943*, (Westport: Praeger, 1993), 25.

⁹ Henri Michel, *The Shadow War: European Resistance 1939–1945* (London: Harper & Row, 1972), 25.

¹⁰ Stephen Pope, Elizabeth-Anne Wheal, *Dictionary of the Second World War* (London: Pen & Sword, 2003), 395–402.

култури сећања западне Европе сведочи чињеница да има посебан термин (The Resistance).¹¹

У западноевропској пракси овај термин подразумева да се под покретима отпора означе и организације које су по политичко-идеолошкој компоненти биле ближе окупатору него савезницима. Овакав пример је француска организација Људи слободе (Ceux de La Liberation). Чланови ове организације били су десничарски оријентисани и борили су се против демократије и изражавали антисемитске и антикомунистичке ставове. У Белгији је пример Национални ројалистички покрет који је пропагирао још радикалније политичко-идеолошке ставове, а организовао је и пружао отпор. Основан је 1940. од стране десничарско оријентисаних католика и једног дела чланова фашистичке Рексистичке партије који нису ступили у колаборацију.¹²

Без обзира што је на територији Западне Европе немачки окупатор вршио власт у већини држава, систем и сама природа окупације били су у великој мери различити. Како указује британски историчар Боб Мур ово је утицало да се западноевропска историографија о покретима отпора развија засебно у свакој држави. Већина истраживања усмерена је на корене, учеснике, структуру, организацију, резултате, неуспехе и улогу у послератној изградњи друштва покрета отпора.¹³

Покрети отпора у Француској као тема привукли су највише пажње истраживача. Један од разлога је потреба да се отпор искористи у циљу обнове националног поноса у првим годинама после окончања Другог светског рата. Оваква потреба стављала је на искушења истраживаче који су морали да разбијају стереотип о „херојској” борби покрета отпора против окупатора. Прво дело на енглеском језику дошло је из пера Фриде Кнајт (The French Resistance, 1940 to 1944). Ова књига не представља значајнији искорак у методолошком погледу с обзиром да је писала учесница догађаја.¹⁴ Герилске јединице познатије под називом макији (maquis) најтемељније је анализирао Хари Род

¹¹ Collins English Dictionary (Glasgow: HarperCollins Publisher 2005), 698.

¹² Fabrice Maerten, „Belgium”, in: *Hitler*, ed. Cooke, 33–52.

¹³ Bob Moore, *Introduction*, in: *Resistance*, ed. Moore, 11.

¹⁴ Frida Knight, *The French Resistance, 1940 to 1944* (London: Lawrenc and Wishart 1975).

Кедвард.¹⁵ У својој књизи (*In Search of the Maquis: Rural Resistance in Southern France, 1942–1944*) прати пут од одметања људи у „шуму” до стварања војних формација које су биле способне да са окупатором воде оружану борбу.¹⁶ Супротно до тада увреженом мишљењу да је отпор на селу отпочео по спровођењу наредби о обавезном раду у Немачкој, Кедвард поставља и потврђује хипотезу да је оваква врста деловања била присутна много раније.¹⁷

Од новијих истраживања истакли бисмо књигу енглеског историчара Роберта Гилдеа (*Fighters in the shadows*), професора савремене историје на Оксфорду.¹⁸ Аутор је у овој књизи у једном од афирмативних приказа успео да прикаже изнијансирану, детаљну и сложену слику отпора у Француској. Књига се хронолошки не завршава на ослобођењу Француске, већ прати и анализира положај ове теме у државној политици и култури сећања у послератном периоду и статус ветерана.¹⁹

После окончања Другог светског рата белгијско друштво су оптерећивала многа питања из овог периода.²⁰ Ово је знатно утицало да истраживачи у Белгији на теме из овог корпуса обратe пажњу са закашњењем у односу на колеге из других држава. Систематско истраживање отпора почиње тек од седамдесетих година 20. века. Овако стање

¹⁵ Овом истраживању претходила је књига у којој је Кедвард анализирао идеје и мотиве који су били покретачки механизам различитих врста отпора на територији вишијевске Француске током прве две године окупације. Harry Roderick Kedward, *Resistance in Vichy France: a study of ideas and motivation in the southern zone* (Oxford: Oxford University Press, 1978).

¹⁶ Harry Roderick Kedward, *In search of the Maquis: Rural Resistance in Southern France, 1942–1944*. (Oxford: Oxford University Press, 1993).

¹⁷ Nicholas Atkin, „In Search of the Maquis: Rural Resistance in Southern France”, in: *French History*, 9(1), 119–121.

¹⁸ Robert Gildea, *Fighters in the Shadows: A New History of the French Resistance*, (London, Faber & Faber, 2015).

¹⁹ Shannon L. Fogg, ‘Robert Gildea, *Fighters in the Shadows: A New History of the French Resistance*’, in: *Journal of Cenotemporary History*, 52 (3), 782–784.

²⁰ Најосетљивији сегмент било је питање белгијског краља Леополда III који је остао у земљи после немачке окупације. Фламанско питање, одмазде спроведене против сарадника окупатора чинили су ову тему додатно деликатном и одбијали истраживаче да је проучавају.

утицало је да значајна истраживања нису публикована на енглеском, већ само на француском и фламанском.²¹

У Холандији су научници такође настојали да отпор позиционирају у националној историографији Другог светског рата. Целокупно понашање током окупације карактерисано је на два начина – добро или лоше. Централне теме биле су Фебруарске демонстрације против антијеврејских мера 1941, штрајк против обавезног рада из априла-марта 1943. и обустављање железничког саобраћаја у току савезничког искрцавања у Арнему 1944. Ове теме у највећој мери обрађене су у радовима доајена холандске историографије о Другом светском рату Луиса де Јонга.²² Овај истраживач резултате отпора ревалоризовао је кроз успех тј. неуспех окупационе политике Немачке у Холандији. Његова основна теза је да окупатор није успео да изврши нацификацију холандског друштва, али да му је пошло за руком да спроведе економску експлоатацију и Холокауст. Покрети отпора имали су делимичан успех с обзиром да је немачка полиција кроз операцију „Енглеска игра” успела да ухапси велики број њихових припадника и обавештајаца које је слала Управа за специјалне операције (СОЕ). Као светлу тачку Де Јонг је истицао последњу годину окупације, када су уједињени покрети отпора од окупационих органа сакрили неколико стотина хиљада људи.²³ Овакав приступ оспоравао је и критиковао холандски историчар Ханс Блом и апеловао да се напусти Де Јонгова политичко-морална перспектива и усвоји нови приступ. Нови приступ представљао би сагледавање друштва у целисти кроз свеобухватну анализу осећања, менталитета и искустава људи.²⁴

²¹ Bob Moore, „Introduction: Defining Resistance”, in: *Resistance in Western Europe*, ed. Moore, 12.

²² Више о овом холандском научнику у: Bob Moore, ‘Louis de Jong: Writing the History of Occupied Europe’, in: *Contemporary European History*, 14, 03, 2005, 415–417.

²³ Louise de Jong, ‘Anti-Nazi resistance in the Netherlands’, in: *European Resistance Movements 1939–1945: First International Conference on the History of the Resistance Movements held at Liege-Bruxelles-Brendonk 14–17 September 1958* (London: Pergamon 1960).

²⁴ Нажалост, Блумова критика није објављена на енглеском језику, што нас је приморало да се са њом упознамо користећи посредне радове. Bob Moore, ‘Occupation, Collaboration and Resistance: Some Recent Publication on the Netherlands during the Second World War’, in: *European History Quarterly*, 21 (1991).

Норвешка је прва од западноевропских земаља окупирана и последња ослобођена, чиме је отпор у овој држави најдуже трајао. Кључна два истраживања публикована на енглеском на ову тему дело су Тореа Гвелсвика (*Norwegian Resistance*) и Гер Гордона Страја (*The Norwegian Resistance during the German Occupation, 1940–1945*). Наведени аутори поред историје развоја покрета отпора на овој територији само пружање отпора сагледавају кроз војну димензију и сарадњу са савезницима.²⁵

Данска формално никада није била окупирана, али у стварности њени становници су учествовали у ратном напору савезника током Другог светског рата. Најзначајнији дански истраживач отпора је Јорген Хаеструп, чије тротомно дело представља и данас најсвеобухватнији подухват сагледавања отпора у овој земљи. Овај дански истраживач трагао је за коренима, пратио развој и структуру данских покрета отпора.²⁶ Од новијих истраживачких искорача неопходно је указати на рад Бјорна Педерсена и Адама Холма, који баца ново светло на динамику пружања отпора. Њихова главна теза је да су дански покрети отпора намерно дозирали пружање оружаног отпора у мери која је прихватљива друштву ове земље.²⁷

Главно питање око кога се споре западноевропски историчари је значај и улога покрета отпора у укупној победи против фашизма. Међу првим истраживачима који су оспорили допринос покрета отпора био је Алан Милворд. Овај економски историчар, уз уважавање одређених изузетака у Француској, у потпуности оспорава допринос отпора и указује да су оружани облици отпора готово безначајно утицали на економију Трећег рајха. Овакви контроверзни ставови изазвали су велики број реакција. Критичари Милвордове тезе оптуживали су га да у анализу није укључио трошкове немачког освајања и одржавања реда и мира.²⁸

²⁵ Tore Gjelsvik, *Norwegian Resistance*, (London: C. Hurst & Co, 1979).

²⁶ Jorgen Haestrup, *Secret Alliance: A Study of the Danish Resistance Movement 1940–1945*, (Odense: Odense University Press 1976–7), 1–3.

²⁷ Bjorn Schreiber Pedersen & Adam Holm, 'Retraining excesses: Resistance and counter-resistance in Nazi-occupied Denmark 1940–1945.', in: *Terrorism and Political Violence*, 10 (1), 60–89.

²⁸ David Wenden, 'The new order and the French economy by Alan S. Milward', in: *History*,

Цивилни отпор

Поред покрета отпора на окупираној мапи Европе бележимо примере пружања отпора чији су извршиоци или саучесници друге организације или појединци. Ову врсту отпора називамо цивилном и, како историчар Жак Семлен указује, према степену у којој мери је цивилни отпор повезан са оружаним разликујемо три типа. Први означава пружање најразличитије помоћи од стране цивилног друштва покретима отпора. На овај начин не само да су знатно оснажени капацитети покрета отпора, већ је готово немогуће замислити деловање истог без помоћи „обичних људи”. Други је комбиновање оружаног и цивилног отпора. У пракси ово би захтевало паралелно извођење оружаних акција покрета отпора и различитих грађанских непослушности од стране становништва. И трећи, самостални цивилни отпор, који „има своју унутрашњу динамику” независну од војне логике и чији циљ „није уништење непријатеља већ одржавање интегритета цивилног друштва, одбране основних слобода, друштвених и политичких тековина итд”.²⁹

Штрајкови, краткотрајне обуставе рада, демонстрације и други облици јавног исказивања незадовољства били су распрострањена појава током Другог светског рата на територији западне Европе. Оваквој врсти популарног протеста на територији Француске пажњу је посветила историчарка Лин Тејлор (*Between Resistance and Collaboration: Popular protest in Northern France*). У свом истраживању, кроз територијални оквир западне Француске која је била под немачком управом, анализира протесте становника за повећање плата и следовања хране кроз штрајкове, демонстрације, пљачку и црну берзу. Остављајући по страни мотивацију актера, Тејлор је успела да докаже да су њихови потези у великој мери утицали на немачки ратни напор. Оваквим приступом она поново актуелизује питање дефинисања феномена отпора и колаборације и указује да је у појединим случајевима танка границу између њих.³⁰

57, 1990 (172), 312.

²⁹ Žak Semlen, *Neoružani otpor*, (Vojnoizdavački i novinski centar: Beograd 1989), 71, 72.

³⁰ Bertram M. Gordon, Lynne Taylor. *Between Resistance and Collaboration: Popular*

За територију Норвешке указали бисмо на рад Паула Вехра. Овај истраживач, у највећој мери користећи литературу, свеобухватно је анализирао цивилни отпор Норвежана окупационом режиму. Основна теза коју доказује Вехр јесте да је норвешко друштво одолело нацификацији одбранивши најзначајније институције попут школе, цркве и породице.³¹ Пионирски искорак у анализи улоге хумора и других аспеката народне културе у пружању отпора окупатору представља истраживање Катлин Стокер. Ова историчарка је на примеру Норвешке проматрала шале, антинемачке плакате, вицеове, свакодневно пркосно понашање становништва према окупатору.³² Својом анализом Стокер је успела да докаже да је у тешким околностима хумор не само одржив, већ и да он постаје важно средство становништва у настојањима да опонира окупатору, али и да одржи сопствено самопоуздање и наду.³³

Кључна тема данске историографије у овом сегменту отпора представља спасавање око 7.200 Јевреја. Једна од првих озбиљнијих искорака у спознавању ове теме представља зборник радова који је приредио Лео Голдбергер (*The Rescue of Danish Jews: Moral courage under Stress*). У зборнику који је структуриран на три поглавља ова тема проматра се кроз: класичну историјску анализу, лични наратив и есеје чија је тема испољавање моралне храброст под притиском. Како у афирмативном приказу указује амерички историчар Џорџ Крен овај зборник успео је у својој намери да опише спасавање и отргне од заборава актере овог херојског подвига.³⁴

Protest in Northern France, 1940–45.', in: *The American Historical Review*, 106 (3), 1057.

³¹ Paul Wehr, 'Nonviolent Resistance to Nazism: Norway, 1940–45', in: *Peace and Change*, X-3-4 (1984), 77–95.

³² Kathleen Stokker, *Folklore Fights the Nazis: Humor in Occupied Norway 1940–1945*, (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1997).

³³ Timothy R. Tangherlini, 'Folklore Fights the Nazis. Humor in Occupied Norway, 1940–1945. By Kathleen Stokke', in: *Western folklore*, 56 (2), 183.

³⁴ Geroge M. Ken, 'Leo Goldberger, editor. *The Rescue of the Danish Jews: Moral Courage under Stress*. New York', in: *The American Historical Review*, XXVII, 1412.

Комунисти

И у државама на западу Европе функционисали су покрети отпора који су били идеолошки марксистичко-лењинистички оријентисани, а у организационом, логистичком и политичком погледу окренути према Москви. Они су за разлику од других организација имали сопствену динамику развоја и деловање, у већини другачију организациону структуру и војну стратегију. Поред наведених специфичности истраживање комунистичких покрета отпора после окончања Другог светског рата на западу Европе носило је и терет хладноратовског сукоба.

Овај ненаучни елемент утицао је у великој мери да у послератним друштвима припадници комунистичких покрета отпора буду занемарени, маргинализовани и дискредитовани. У Француској је по доласку на власт Шарла де Гола и на његову иницијативу подељен велики број одликовања припадницима покрета отпора. Они Французи који су били у комунистичким или лево оријентисаним организацијама остали су у већини занемарени. Овакав однос одржан је на свим пољима која су утицала на изградњу културе сећања и у наредним деценијама. У Холандији су од 1948. сви припадници комунистичког покрета отпора искључени из ветеранских и заточеничких организација. После оснивања самосталне организације нашли су се под притиском безбедносних структура и били су спутавани приликом настојања да јавно иступају.³⁵

Овакво стање одразило се и на историографију која је била изразито антикомунистички настројена. До мењања климе долази 1968. после публикавања истраживања Валтера Липгенса. Овај истраживач је приредио део илегалне штампе покрета отпора и настојао да створи утисак јединственог отпора против једног непријатеља. Од овог периода ишчезава отворен антикомунизам, и како истиче историчар Петер Лагру, тема сарадње грађанских са комунистичким покретом отпора се пренаглашава. На овај начин трасиран је пут за обједињавање

³⁵ Moore, „Introduction: Defining Resistance”, in: *Resistance in Western Europe*, ed. Moore, 2; Pieter Lagrou, *The legacy of the Nazi-Occupation in Western Europe: Patriotic Memory and National Recovery*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 39, 68.

термина отпор, који је произвео „идеју Европе” у уџбеницима посвећеним европским интеграцијама.³⁶

Једно од осетљивих питања које је изазивало полемике у француској историографији после окончања Другог светског рата је деловање комуниста од пада Француске до напада Немачке на СССР. Поједини истраживачи уочавају током овог периода три ступња развоја односа Француске комунистичке партије према отпору. Први од јуна до јесени 1940. када је партија настојала да се легализује и реорганизује. Други је наступио као одговор на хапшења којим су комунисти били изложени од јесени 1940. и приликом кога су припадници ове организације јавно иступали против окупационог и колаборационистичког режима. Трећи се одвијао од пролећа 1941. после новог заостравања ситуације немачким нападом на Југославију и Грчку. Током овог периода комунисти изводе демонстрације.³⁷ Од новијих радова који пружају другачији поглед истакли бисмо истраживање Давида Пајка. Као и у другим деловима окупиране Европе, Француска комунистичка партија била је на линији да је карактер рата империјалистички и да њени чланови не треба да учествују у њему. Као специфичност у односу на друге земље аутор истиче оне који су се оглушили о наредбе партије и самостално пружали отпор.³⁸ Оно у чему је већина западноевропских истраживача сагласна на ову тему јесте интерпретирање извођења атентата у првој раној фази Другог светског рата као преурањених и контрапродуктивних, с обзиром на масовна стрељања која је окупатор спроводио после акција овакве врсте.

Спољни фактор

Организовање покрета отпора, пружање материјалне и логистичке подршке, али и сама динамика и обликовање отпора у великој мери је зависило од западних савезника. У првом реду Велике Британије, а

³⁶ Lagrou, *The legacy of the Nazi-Occupation*, 285.

³⁷ J. C Simonds, 'The French Communist Party and the Beginnings of Resistance: September 1939–June 1941', in: *European Studies Review*, 11 (1981), 538.

³⁸ David Wingeate Pike, 'Between the Junes: The French Communists from the Collapse of the France to the invasion of Russia', in: *Journal for Contemporary History*, 28 (1993), 480.

затим и Сједињених Америчких Држава. Управа за специјалне операције, тајна обавештајна служба МИ6, амерички ОСС само су део организација и установа које су активно учествовале у овом процесу. Без обзира на овако важну улогу, све до почетка седамдесетих година 20. века националне историографије западноевропских земаља умањивале су допринос савезника. Од овог периода почело је публиковање радова који пружају уравнотежену слику односа на овим релацијама.³⁹

Најинтензивнију сарадњу са покретима отпора на терену током Другог светског рата имала је британска Управа за специјалне операције СОЕ, која је обучавала, снабдевала и усмеравала многе покрете отпора у западној Европи. Улози СОЕ посвећен је највећи број радова. Несумњиво прву значајнију студију о односима између СОЕ и француских покрета отпора пружио је Мајкл Ричард Данијел Фут (*SOE in France*), који је као учесник догађаја имао могућност да пружи и поглед изнутра.⁴⁰ Односе у троуглу Британци–Американци–Французи током војних операција 1944. анализирао је Артур Функ. У свом истраживању користећи изворе са обе стране Атлантика, указао је на улогу француског покрета отпора у операцијама за ослобођење јужне Француске и проблем у координацији између наведених чинилаца.⁴¹

Дански истраживач Јорген Хаеструп темељно је анализирао односе покрета отпора у овој земљи и савезника. На овој релацији постојао је велики број проблема, а кључни је био неповерење савезника према припадницима покрета отпора тј. њиховој вољи и способности да се боре против окупатора.⁴² Британски историчар Цереми Бенет такође је анализирао један сегмент сарадње ова два фактора.

³⁹ Olivier Wieviorka, *The Resistance in Western Europe, 1940–1945*. (New York: Columbia University Press, 2019.), 2, 3.

⁴⁰ Овај енглески војни историчар током Другог светског рата био је мајор британске војске. Као обавештајни официр сарађивао је на терену са француским покретом отпора, а део рата провео је у немачком заробљеништву. M.R.D Foot, *SOE in France, an account of the work of the British Special Operations Executive in France 1940–1944*, (London: H. M. Stationary Office 1968).

⁴¹ Arthur Layton Funk, *The French Resistance, Special Operations, and the Landings in Southern France, 1944*, (New York Westport, Conn. London Grennwod Press 1992).

⁴² Jorgen Hastrup, „Denmark’s Connection with the Allied Powers”, in: *European resistance Movements 1939–1945: Second International Conference on the History of the Resistance Movements, Milan 1960*, (London: Pergamon, 1964), 282–297.

У његовом фокусу нашло се радио-емитовање Би-Би-Сија на данском језику. Приморан да користи ограничен број извора овом аутору, како у критичком приказу публикације указује Ерик Барноу, пошло је за руком да читаоцима дочара свет меморандума, састанака и бирократског неслагања, али и пружи адекватан образац за даља истраживања на ову тему.⁴³

Синтезе

У западноевропској историографији од окончања Другог светског рата доминирају студије које изоловано у тематском, проблемском и територијалном погледу посматрају отпор. Први искораци да се овај феномен сагледа свеобухватно направљени су на међународним конференцијама посвећеним отпору на територији целокупне Европе одржаним 1958. и 1960. године. На овим конференцијама покренуте су теме као што је психолошки рат, улога илегалне штампе, спасавање Јевреја, герилско ратовање и однос савезника према отпору. Компаративна димензија утицала је да у зборницима са наведених конференција преовлађују радови који указују на интернационални и војни значај отпора.⁴⁴

Следећи важан корак у смеру ка пружању синтетизованог погледа на отпор у Европи направљен је 1976. зборником радова Ралфа Вајта и Стивена Хавкса. У самој уводној студији аутори су указали на различите форме отпора, од војног до пасивног. Овај зборник је својим компаративним приступом понудио четири генерална закључка. Први је да је отпор окупатору приморао и различите и супротстављене групе, попут комуниста и католика, да сарађују заједно. Други да је отпор имао различите дугорочне циљеве, јер се један део организација борио за обнову старих друштвених односа, а други је у поразу окупатора видео прилику за трансформацију

⁴³ Eric Barnouw, 'British Broadcasting and the Danish Resistance Movement 1940–1945' by Jeremi Bennett, in: *Political Science Quarterly*, 83 (2), 289–291.

⁴⁴ *European Resistance Movements 1939–1945: First International Conference on the History of the Resistance Movements held at Liege-Bruxelles-Brendonk 14–17 September 1958*, (London: Pergamon 1960); *European resistance Movements 1939–1945: Second International Conference on the History of the Resistance Movements*.

власти и друштва. Трећи, да су покрети отпора сарађивали, тражили помоћ и ослонац у западним савезницима или СССР-у. Као једно од отворених питања, које су уредници акцентовали као комплексно, остало је колики је удео покрета отпора у ослободилачкој борби и постратном уређењу.⁴⁵

У овом периоду публиковано је и најзначајније истраживање на тему отпора током Другог светског рата на територији Европе. Књига француског историчара Анрија Мишела (*The Shadow War: European Resistance, 1939–1945*) представља и данас свеобухватно настојање да се у једној монографији сагледају сви аспекти отпора. Аутор је указао на: карактер немачке окупације у Европи, емигрантске владе, различите форме вршења отпора, мозаик покрета отпора, њихове корене и резултате у свакој земљи посебно. Овом књигом покренута су и питања које место заузима отпор у националним историографијама, улоге илегалних публикација и штампе, као и осетљиво питање који је био допринос покрета отпора у борбама за ослобођење и послератно уређење друштва.⁴⁶

Напоменули смо да је спољни фактор имао велики значај на развој и деловање отпора на територији Западне Европе. Највећи број истраживања која су преведена и публикована на енглеском језику као централну тему имају какав и колики допринос је отпор на окупираним територијама имао за ратне напоре западних савезника. Пионирско дело у овом погледу представља књига М. Р. Д. Фута (*Resistance: European Resistance to the Nazis, 1940–1945*) који је своју каријеру посветио анализи односа између горе наведених организација и отпора на терену. Сагледавајући отпор из овог угла, Фут групише овај феномен у три колоне: вршење обавештајне службе, организовање бекства непријатеља Трећег рајха и саботаже. Трећу колону (саботаже) додатно је разграно на: саботаже, напади на носиоце окупационог режима, политика и устанци.⁴⁷ На истој таласној дужини је и британски историчар Давид Стафорд, који је користећи хронолошки

⁴⁵ Moore, „Introduction: Defining Resistance”, in: *Resistance in Western Europe*, ed. Moore, 7.

⁴⁶ Michel, *The Shadow War*.

⁴⁷ M.R.D Foot, *Resistance: European Resistance to the Nazis, 1940–1945*, (London: Biteback Publishing 2016), 15.

принцип указао на проблеме и неслагања између савезника и покрета отпора.⁴⁸

Од 2000. године публиковано је неколико веома значајних књига о отпору на територији окупиране Европе. Према приступу издваја се зборник радова британског историчара Боба Мура (*Resistance in Western Europe*), који проматра историју покрета отпора на територији Западне Европе. Зборник је структуриран по територијалном принципу, а покривене су следеће земље: Белгија, Данска, Француска, Италија, Холандија и Норвешка. У завршном разматрању уредник је настојао да сублимира све резултате и користећи компаративну методу уочи сличности, односно различитости.⁴⁹

Од индивидуалних напора несумњиво је највредније дело француског историчара Оливијеа Вијевјорке (*The Resistance in Western Europe, 1940–1945*). Овај истраживач је настојао да пружи одговоре на питања која је била улога савезника у обликовању, развоју и вођењу отпора на територији Белгије, Данске, Француске, Италије, Холандије и Норвешке. Аутор је тежио и да у овом процесу позиционира улогу влада у емиграцији. Свеукупно гледано, претендовао је да читаоцима пружи транснационалну историју отпора током Другог светског рата, сагледавајући овај феномен из перспективе генералне савезничке стратегије.⁵⁰ Књига је различито примљена у стручној јавности. Неки од водећих стручњака за тему Другог светског рата попут Роберта Пахтона и Марка Мазовера изразили су све похвале на Вијевјоркин рачун. Књигу је критиковао амерички историчар Вилијам Хичкок, који је свом колеги замерио неадекватну структуру и изостављање Источне Европе из анализе.⁵¹

У домену цивилног неоружаног отпора истраживање француског историчара Жака Семлена један је од ретких покушаја сублимирања

⁴⁸ David Staford, *Britain and European Resistance 1940–1945*, (London: THE MACMILLAN PRESS LTD, 1980).

⁴⁹ *Resistance in Western Europe*, ed. Moore, V.

⁵⁰ Olivier Wieviorka, *The Resistance in Western Europe, 1940–1945*, (New York: Columbia University Press, 2019.).

⁵¹ William I. Hitchcock, 'Olivier Wieviorka, *The Resistance in Western Europe, 1940–1945*,' in: *H-France Review*, 21, 10, 2021, 1–4.

ове врсте деловања против окупатора током Другог светског рата на нивоу целе Европе. У својој књизи (*Unarmed against Hitler: Civilian Resistance in Europe, 1939–1943*) он отпор сагледава са аспекта целокупног друштва. Овакав приступ охрабрио је друге истраживаче и покренуо истраживања на тему односа између оних који пружају отпор и оних који не пружају или су део колаборационистичког режима. Као што смо указали, кључни допринос Семлена представља дефинисање методолошких оквира за истраживање феномена отпора.⁵²

Окупатор је, без разлике, на свим територијама у циљу пасивизације, експлоатације и спровођења других окупационих циљева контролисао сва средства комуникације, спроводио строгу цензуру и пласирао свеобухватну пропаганду. Важну улогу у разбијању ове блокаде имало је емитовање савезничких радио-станица. Британски историчар Мајкл Стентон спровео је најопсежније истраживање на тему улоге Би-Би-Сија у спровођењу британске политике према отпору у окупираној Европи.⁵³ Користећи територијално-хронолошки принцип Стентон указује на другачију улогу овог радија у свакој европској земљи. На пример, у Данској је овај радио у почетном периоду настојао да обузда отпор, а затим га је подстицао. Кроз креирање радио-програма Би-Би-Сија рефлектују се и компликовани односи између Шарла де Гола и британске владе по питању отпора.⁵⁴

Закључак

У односу на југословенско искуство, западноевропско се током Другог светског рата по питању облика и динамике отпора знатно разликовало. Ово је утицало на другачије методолошке оквири у којима се проматра феномен отпора. Југословенски истраживачи у већини су били концентрисани на оружани отпор, док су западноевропски, постављајући дефиницију овог феномена знатно шире, обухватили

⁵² Sémelin, *Unarmed against Hitler*.

⁵³ Michael Stenton. *Radio London and Resistance in Occupied Europe: British Political Warfare, 1939–1943*, (New York: Oxford University Press. 2000).

⁵⁴ Nicholas J. Chull, 'Michael Stenton. Radio London and Resistance in Occupied Europe: British Political Warfare, 1939–1943.', in: *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, 35 (1), 173, 174.

и његове друге аспекте. Унутрашње и спољне политичке прилике и друштвена клима у већини су пробијале брану непристрасности и једних и других истраживача. На Западу су анатемисани и скрајнути као тема покрети отпора комунистичке идеолошке оријентације. На домаћем терену ову судбину доживео је равногорски, а од распада Југославије, комунистички покрет. За наше искуство посебно је индикативно дефинисање термина покрет отпора од стране западноевропских колега. Један од кључних аргумената у расправама које настоје да докажу да Равногорски покрет не може да носи ову одредницу, део је његове политичко-идеолошке платформе, која је била блиска идејама деснице. Јасно је да на Западу немају ову дилему с обзиром да међу организацијама које се у референтним истраживањима означавају као покрети отпора има и оних који су били блиски по одређеним идеолошким идејама нацистичкој Немачкој. Третирање утицаја спољног фактора на обликовање отпора прошло је сличан пут од тоталног ниподаштавања, до критичког сагледавања. После упознавања са западноевропским искуством, оно што нам се чини као императив и један од терена на којем се домаћој историографији пружа велики простор да развија студије отпора, јесте цивилни отпор.

Извори и литература

Atkin Nicholas, „In Search of the Maquis: Rural Resistance in Southern France”, in: *French History*, 9 (1), 119–121.

Barnouw Eric, ‘British Broadcasting and the Danish Resistance Movement 1940–1945’ by Jeremi Bennett, in: *Political Science Quarterly*, 83 (2), 289–291.

Bertram M. Gordon, Taylor Lynne. Between Resistance and Collaboration: Popular Protest in Northern France, 1940–45.’, in: *The American Historical Review*, 106 (3), 1056–1057.

Bjelajac Mile, *Prilozi iz naučne kritike – srpska historiografija i svet (uticaj jugoslovenske krize na stranu i domaću historiografiju)*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.

Collins English Dictionary, Glasgow: HarperCollins Publisher 2005.

Cooke, Philip and Ben H. Shepherd eds., *Hitler’s Europe Ablaze*, New York: Skyhorse Publishing, 2013.

Ђуретић Веселин, *Савезници и југословенска рајна грама*, Београд: Полит, 1992, I–II; 238.

European Resistance Movements 1939–1945: First International Conference on the History of the Resistance Movements held at Liege-Bruxelles-Brendonk 14–17 September 1958, London: Pergamon 1960.

Fogg Shannon L., ‘Robert Gildea, ‘Fighters in the Shadows: A New History of the French Resistance’’, in: *Journal of Contemporary History*, 52 (3), 782–784.

Foot M. R. D, *Resistance: European Resistance to the Nazis, 1940–1945*, (London: Biteback Publishing 2016).

Foot M.R.D, *SOE in France, an account of the work of the British Special Operations Executive in France 1940–1944*, London: H.M. Stationary Office 1968.

Funk Arthur Layton, *The French Resistance, Special Operations, and the Landings in Southern France, 1944*, New York Westport, Conn. London Greenwood Press 1992.

Gildea Robert, *Fighters in the Shadows: A New History of the French Resistance*, London, Faber & Faber, 2015.

Gjelsvik Tore, *Norwegian Resistance*, London: C. Hurst &Co, 1979.

Haestrup Jorgen, *Secret Alliance: A Study of the Danish Resistance Movement 1940–1945*, Odense: Odense University Press 1976–7, 1–3.

Hitchcock William I., ‘Olivier Wieviorka, The Resistance in Western Europe, 1940–1945.’, in: *H-France Review*, 21, 10, 2021, 1–4.

Kedward Harry Roderick, *In search of the Maquis: Rural Resistance in Southern France, 1942–1944*, Oxford: Oxford University Press 1993.

Kedward Harry Roderick, *Resistance in Vichy France: a study of ideas and motivation in the southern zone*, Oxford: Oxford University Press 1978.

Ken Geroge M., Leo Goldberger, editor. 'The Rescue of the Danish Jews: Moral Courage under Stress. New York', in: *The American Historical Review*, XXV VII, 1411–1412.

Knighr Frida, *The French Resistance, 1940 to 1944*, London: Lawrence and Wishart 1975.

Lagrou Pieter, *The legacy of the Nazi-Occupation in Western Europe: Patriotic Memory and National Recovery*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Michel Henri, *The Shadow War: European Resistance 1939–1945*, London: Harper& Row, 1972.

Moore Bob, 'Louis de Jong: Writing the History of Occupied Europe', in: *Contemporary European History*, 14, 03, 2005, 415–417.

Moore Bob, 'Occupation, Collaboration and Resistance: Some Recent Publication on the Netherlands during the Second World War', in: *European History Quarterly*, 21 (1991), 109–118.

Moore Bob, ed. *Resistance in Western Europe*, , Oxford: Berg, 2000.

Nicholas J. Chull, 'Michael Stenton. Radio London and Resistance in Occupied Europe: British Political Warfare, 1939–1943.', in: *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, 35(1), 173–174.

Николић Коста, *Историја равногорској њокрећиа: Проћив нацизма фашизма и комунизма*, Београд: Завод за ућбенике, 2014.

Николић Коста, *Историја равногорској њокрећиа: Србија њод окућацијом*, Београд: Завод за ућбенике, 2014.

Николић Коста, *Прошлосћ без историје, њолемике у јућословенској историоћрафију 1961–1991*, Београд: Институт за савремену историју, 2003.

Pedersen Bjorn Schreiber & Holm Adam, 'Retraining excesses: Resistance and counter-resistance in Nazi-occupied Denmark 1940–1945', in: *Terrorism and Political Violence*, 10 (1), 60–89.

Petranović Branko, *Revolucije i pokreti otpora u Evropi 1939–1945*, Skopje: Samoupravna praktika 1985.

Pike David Wingeate, 'Between the Junes: The French Communists from the Collapse of the France to the invasion of Russia', in: *Journal for Contemporary History*, 28 (1993), 465–485.

Pope Stephen, Wheel Elizabeth-Anne, *Dictionary of the Second World War*, London: Pen&Sword, 2003.

Popović Nikola B., *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988.

Панајотовић Зоран, *Библиографија о народноослободилачком покрету и социјалистичкој револуцији Србије 1941–1944. године*, Београд: Републички одбор Савеза удружења бораца НОР Србије : Савет едиције „Србија у рату и револуцији 1941–1945”, 1989.

Ristanović Rade, „Verbalni delikt, „Beograđani i okupacioni režim tokom Drugog svetskog rata”, u: *Istorija 20. veka*, 2(2020), 103–128.

Ристановић Раде, *Облици отпора у окупираном Београду 1941–1944*, докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2019.

Ристовић Милан, *Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста 1941–1945*, Београд: Завод за уџбенике, 2016.

Semelin Jacques, *Unarmed against Hitler: Civilian Resistance in Europe, 1939–1943*, Westport: Praeger, 1993.

Semlen Žak, *Neoružani otpor*, Vojnoizdavački i novinski centar: Beograd 1989.

Simonds J. C, ‘The French Communist Party and the Beginnings of Resistance: September 1939–June 1941, in: *European Studies Review*, 11 (1981), 517–542.

Staford David, *Britain and European Resistance 1940–1945*, London: The Macmillan Press Ltd, 1980.

Stenton Michael. *Radio London and Resistance in Occupied Europe: British Political Warfare, 1939–1943.*, New York: Oxford University Press. 2000.

Stokker Kathleen, *Folklore Fights the Nazis: Humor in Occupied Norway 1940–1945*, Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1997.

Tangherlini Timothy R., ‘Folklore Fights the Nazis. Humor in Occupied Norway, 1940–1945. By Kathleen Stokke’, in: *Western folklore*, 56 (2), 183–184.

Wehr Paul, ‘Nonviolent Resistance to Nazism: Norway, 1940–45’, in: *Peace and Change*, X-3-4 (1984), 77–95.

Wenden David, ‘The new order and the French economy by Alan S. Milward’, in: *History*, 57, 1990 (172), 311–312.

Wieviorka Olivier, *The Resistance in Western Europe, 1940–1945.*, New York: Columbia University Press, 2019.

Rade Ristanović, PhD, Research Associate
Institute of Contemporary History, Belgrade

Summary

WESTERN HISTRIOGRAPHY ON RESISTANCE PHENOMENON DURING THE SECOND WORLD WAR

In relation to the Yugoslav experience, the Western European one during the Second World War diverges significantly in terms of the form and dynamics of resistance. This has influenced different methodological frameworks in which the phenomenon of resistance is observed. Yugoslav researchers were mostly focused on armed resistance. Western European researchers, setting the definition of this phenomenon much more broadly, covered its many other aspects of resistance. Internal and external political circumstances and the social climate for the most part broke the dam of impartiality of both researchers. In the West, the resistance movements of the communist ideological orientation were anathematized and marginalized. In domestic, this fate was experienced by the royalist movement, and since the disintegration of Yugoslavia by the communist movement. For the Yugoslav experience, the definition of the term resistance movement by Western European colleagues is especially indicative. One of the key arguments in the debates that seek to prove that the Royalist movement cannot carry this determinant is the part of its political-ideological platform that is close to the ideas of the right. Colleagues in the West do not have this dilemma, considering that among the organizations that are referred to in reference research as resistance movements, some are close to Nazi Germany in certain ideological ideas. The treatment of the influence of an external factor on the formation of resistance has gone through a similar path. The Allied contribution in the initial period was underestimated, and later critically considered. After considering the Western European experience, civil resistance is what seems to us to be an imperative and one of the fields on which domestic historiography has a large space to develop resistance studies.

Keywords: resistance, The Resistance, Second world war, resistance movements, Europe, Yugoslavia, Partisans, Royalist movement.